

УДК 334.758.2.01:332.362+339.9

Різак Т.В.

*аспірант кафедри фінансів і банківської справи
Ужгородського національного університету***МЕХАНІЗМИ РЕГУЛЮВАННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ
РЕГІОНАЛЬНИХ КЛАСТЕРІВ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ****MECHANISMS OF REGULATION OF COMPETITIVENESS
OF REGIONAL CLUSTERS IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION****АНОТАЦІЯ**

Стаття присвячена обґрунтуванню теоретичних положень розвитку кластерів в умовах глобалізації і регіоналізації. У статті на основі кластеризації економічної системи розглянуто механізм дії економічних законів, в тому числі законів трансформації однієї економічної системи в досконалішу, тобто в період переходу від індустріального до постіндустріального суспільства.

Ключові слова: механізми, конкурентоспроможність, кластери, глобалізація, регіоналізація, економічні закони, природокористування.

АННОТАЦИЯ

Статья посвящена обоснованию теоретических положений развития кластеров в условиях глобализации и регионализации. На основе кластеризации исследованы особенности совершенствования механизма действия экономических законов, в том числе в сфере природопользования.

Ключевые слова: механизмы, конкурентоспособность, кластеры, глобализация, регионализация, экономические законы, природопользование.

ANNOTATION

The article is devoted to substantiation of theoretical positions of the cluster development in terms of globalization and regionalization. Based on clustering, the features of improving the mechanism of action of economic laws, particularly in environmental management, are studied.

Keywords: mechanisms, competitiveness, clusters, globalization, economic laws, natural resource use.

Постановка проблеми. Здійснення кластеризації обумовлює конкурентні переваги в порівнянні з іншими мережевими структурами для забезпечення сталого розвитку регіонів країн світу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми дослідження механізмів регулювання конкурентоспроможності кластерів розглядають багато авторів, а саме: М. Портер, який дослідив конкурентні позиції більше ста галузей різних країн; С. Соколенко всебічно обґрунтував зарубіжний досвід кластеризації економік багатьох країн світу; О. Веклич конкретизував закон відповідності між рівнем розвитку продуктивних сил і природно-ресурсним потенціалом та ін.

Мета статті. Обґрунтування науково-теоретичних, методичних і прикладних засад функціонування регіональних механізмів підтримки кластерних формувань в процесі їх становлення та розвитку.

Виклад основного матеріалу. Існує велика кількість різних теорій формування і розвитку конкурентоспроможності. Але, як свідчить

практика розвитку найбільш успішних фірм і процвітаючих економічних систем, найбільш ефективною формою економічного зростання є теорія кластерного механізму, в основу якої покладено поняття «кластер» – зосередження найбільш ефективних і взаємозалежних видів економічної діяльності, тобто сукупність взаємозалежних груп успішно конкуруючих фірм, які утворюють «золотий перетин», у класичній західній інтерпретації «diamond – діамант» всієї економічної системи держави, що забезпечує конкурентні позиції на галузевому, національному та світовому ринках [1, с. 563]. Кластерна теорія формування конкурентних переваг, за М. Портером, є найбільш визнаною тому, що він вивчив дану проблему за допомогою дослідження конкурентних позицій більше 100 галузей різних країн, звернувши увагу на те, що найбільш конкурентоспроможні в міжнародних масштабах фірми однієї галузі не без системно розташовані у різних розвинених державах, а мають властивість концентруватися в одній і тій же країні, а часом навіть у тому самому регіоні країни.

У сучасній економіці, особливо в умовах глобалізації, традиційний розподіл економіки на сектори або галузі втрачає свою актуальність. На перше місце виходять кластери – системи взаємозв'язків фірм і організацій. У свій час у СРСР існували поняття «науково-виробничий комплекс» та «територіально-виробнича кооперація» [1, с. 577]. Однак планова система та галузевий принцип управління економікою наклали тверді обмеження на їхню діяльність. Наприклад, вибір постачальника найчастіше визначався не інтересами підприємства, а розпорядженням «зверху». У результаті деталі, які вироблялися в регіоні, доводилося завозити з інших республік. У сучасних умовах ситуація змінилася. Звідси й головна відмінність кластера від територіально-виробничого комплексу – кластер максимально враховує ринковий механізм, який може бути ефективним тільки тоді, коли створюється з ініціативи «знизу», коли самі підприємства для підвищення своєї конкурентоспроможності приходять до необхідності об'єднання в кластер.

Ринковий механізм – це «система функціонування ринку, яка передбачає формування

ринку, вибір механізмів активного впливу на економічні процеси, що відбуваються в суспільстві щодо створення, розподілу й реалізації суспільного продукту, динаміки цін, інвестиційних процесів, використання і відтворення робочої сили, вдосконалення ринкових процесів загалом» [2, с. 300]. З наведеного визначення видно, що ринковий механізм також активно впливає на ринок при створенні кластерів, впливаючи на вибір відповідних механізмів активного впливу на економічні процеси на регіональному рівні.

Широке поширення в постсоціалістичних країнах одержали кластерні принципи виробничої взаємодії на регіональному рівні. Цей підхід надає більші можливості як для підвищення конкурентоспроможності місцевого бізнесу, так і для підвищення ефективності економічної політики регіональної влади [1, с. 578]. За сучасних умов головним завданням регіональної політики держави має стати досягнення балансу між її інтересами та інтересами розвитку її регіонів. Ключовим завданням регіональної політики є розробка напрямів та механізмів передачі частини державних повноважень на нижчій рівень управління на засадах принципів раціональності, відповідальності та ефективності децентралізації. Механізм децентралізації розробляється в наступних вимірах [1, с. 18]: управління суспільно-політичним розвитком регіонів; управління соціогуманітарним розвитком регіонів; управління економічною сферою регіонів; регулювання зовнішніх відносин регіонів.

Регіони також взаємодіють з оточуючим середовищем – як у середині країни, так і зовні. На шляху до європейської інтеграції Україна має побудувати струнку систему ефективно діючих економічних та культурних зв'язків з країнами європейської спільноти, зокрема, через ефективне задіяння механізмів транскордонного співробітництва [1, с. 19]. Створення транскордонних об'єднань у процесі транскордонного співробітництва зумовлено [3, с. 673–674]: 1) інтенсивністю процесів глобалізації та регіоналізації світового господарства і зміцненням господарських і політичних зв'язків як країн з високим рівнем індустріального розвитку, так і аграрно орієнтованих територій; 2) нерівномірністю розвитку так званих постсоціалістичних і розвинутих країн, а також порушених зв'язків, які існували на рівні Ради Економічної Взаємодопомоги (РЕВ), що спонукало до пошуку нових форм економічного співробітництва.

Передумови виникнення у Східній Європі таких форм співробітництва, як єврорегіони, – втрата монополії центральних владних структур на здійснення прикордонного співробітництва, перехід частини повноважень щодо розвитку соціально-економічної співпраці до органів місцевого самоврядування прикордонних адміністративних районів. Звідси транскордонне співробітництво означає процес, за допомогою

якого регіональні та локальні структури територіального самоврядування отримують певні вигоди від спільного розв'язання проблем, в тому числі, на нашу думку, і від створення транскордонних кластерів.

Найбільш сучасні теорії розвитку конкурентоспроможності на основі кластерів розроблені В. Фельдманом. Переваги даної теорії полягають у тому, що вони засновані на великих емпіричних дослідженнях диверсифікованих форм бізнесу у різних країнах. Сутність теорії полягає у наступному: диверсифікованість часто потребує наявності матриці «витрати – випуск» або контакту між галузями, що пов'язані відносинами поставки та придбання; це погоджується з механізмами, які ведуть до утворення кластерів; більше того, найбільш життєздатні кластери інноваційної активності формуються на основі диверсифікованості [1, с. 563–564].

М. Портер вважає, що конкурентоспроможність варто розглядати через призму міжнародної конкурентоспроможності не окремих фірм, а кластерів – об'єднань фірм різних галузей, додаючи, що принципове значення має здатність цих кластерів ефективно використовувати внутрішні ресурси. Цитованим дослідником була розроблена система детермінант конкурентної переваги країн, що одержала назву «конкурентний ромб» (або «алмаз») відповідно до кількості основних груп таких переваг [1, с. 565].

Розвиток кластерів був викликаний необхідністю створення нового класу виробничих систем в умовах глобалізації і регіоналізації економічної активності. Практика 90-х років минулого століття продемонструвала успішну діяльність великої кількості різних кластерів і мереж компаній, довела їхні конкурентні переваги в порівнянні з традиційними структурами. Одночасні тенденції глобалізації і регіоналізації надають національній і регіональній владі сприятливі можливості для удосконалення своєї політики економічного розвитку. Зокрема, практика розвитку промислових кластерів, асоційованих мереж, технологічних парків та технополісів стає найбільш популярною у світовому співтоваристві як на міжнародному, так і національному і регіональному рівнях.

У розвинутих країнах і країнах, що розвиваються, а також у країнах з перехідною економікою політичні лідери держав усе більше орієнтуються на стратегію розвитку кластерів, головним чином, з метою повторення успіху, якого досягли країни і їх регіони, що зуміли сформувані найбільш конкурентоспроможні виробничі системи, передусім промислові кластери [4, с. 72–73].

Виходячи з теоретичних підходів до дослідження механізмів регіональних кластерних утворень, на нашу думку, кластеризація в умовах глобалізації та регіоналізації активно впливає на такі процеси:

- на формування єдності продуктивних сил і відносин економічної власності (виробничих

відносин), через які визначається суспільний спосіб виробництва. Щодо самої категорії «продуктивні сили», то сучасні західні економісти віддають перевагу поняттю «фактор виробництва», як свого часу і український економіст М. Туган-Барановський. Він замінив марксове поняття «продуктивні сили» поняттям «матеріальні фактори виробництва». Ці поняття значною мірою взаємозамінні: розкриття змісту одного з них допомагає з'ясувати зміст іншого. Водночас у понятті «продуктивні сили» закладено більшу евристичну цінність, оскільки [5, с. 118]: «по-перше, воно повніше відповідає вимогам системно-структурного підходу, зокрема, принципові цілісності, й з'являється можливість досліджувати закони розвитку та функціонування продуктивних сил, властиві їм внутрішні суперечності; по-друге, до складу продуктивних сил входять не лише матеріальні фактори виробництва й духовні (ідеї та психологія людей, дух народу, національна самосвідомість), що робить поняття «продуктивні сили» місткішим, ніж поняття «матеріальні фактори виробництва», а також інші елементи;

• широкомасштабне втручання держави в економічну систему на основі удосконалення господарського механізму на сучасному етапі економічного розвитку капіталізму. Першим таку необхідність із західних учених це визнав, усвідомив і обґрунтував англійський економіст Дж. Кейнс. Ядром господарського механізму, на його думку, є державне регулювання економіки. Тому «сучасну економічну систему доцільно називати регульованим ринком або планомірно регульованою економікою»... Внаслідок цього планомірність з тенденції, що розвивається і обмежена за капіталістичного способу виробництва з початку окремим індивідуальним підприємством (дрібним і середнім за розмірами), відтак, гігантськими монополістичними об'єднаннями, у т. ч. й ТНК, поширилась на національну економіку і навіть на рівень наднаціональних економічних організацій і стала законом економічного розвитку. Це закон розвитку сучасного технологічного способу виробництва... Найпоширенішою назвою сучасної економічної системи серед західних учених є «змішана економіка», або «соціально орієнтована ринкова економіка»... В ній вони виділяють такі три основні функції: 1) забезпечення соціального добробуту; 2) національне регулювання або планування економіки; 3) дотримання правил чесної конкуренції» [6, с. 269–270], які передусім, на нашу думку, притаманні кластерним формуванням.

В сучасних умовах важлива роль відводиться відтворенню господарського механізму, тобто постійно повторювальному процесу функціонування й розвитку ринкових і державних важелів регулювання економіки в їх взаємодії, що супроводжується зміною ядра (провідної ланки) господарського механізму. Двома основними елементами господарського механізму є ринко-

ві та державні методи управління економікою. Серед державних виділяють адміністративні, правові й економічні. Ринкові важелі регулювання за своєю природою є економічними. Відтворення господарського механізму на нижчих і вищих стадіях розвитку капіталізму має істотні відмінності, які проявилися в наступному [7, с. 225]:

1) на нижчій стадії розвитку капіталізму розширене відтворення господарського механізму супроводжувалося розширенням і поглибленням ринкових важелів саморегулювання економіки (вільного ціноутворення, вільної конкуренції, вільного внутрігалузового та міжгалузового переливання капіталу тощо). Проте на певному етапі таке відтворення (поряд з іншими причинами) спричинило економічні кризи (перші десятиліття ХІХ ст.), появу монополій (остання третина ХІХ ст.), посилення зубожіння основної частини працездатного населення, поглиблення нерівноваги національного ринку та інших негативних процесів. Це зумовило виникнення і розвиток державного регулювання економіки у формі правового, адміністративного (наприклад, накази, розпорядження, що змінювали тривалість робочого дня, та економічного (наприклад, розвиток підприємницьких функцій держави)) регулювання. До 30-х ХХ ст. розвиток державного регулювання не мав постійного характеру, посилюючись під час війн, економічних криз і послаблюючись після них. Ринкове регулювання за цих умов загалом домінувало;

2) системне наростання кризових явищ в економіці, кількісно-якісні зрушення в регулювання на макрорівні (розширення планомірності до меж монополістичних об'єднань тощо) поступово зумовили інтенсивну дію закону заперечення одними елементами господарського механізму інших. Наслідком цього стало поступове діалектичне заперечення державним регулюванням ринкового і перетворення першого на домінуючий елемент господарського механізму. Це відбулося в середині 50-х років ХХ ст. і виявилось в перетворенні тенденції до планомірного розвитку макроекономічних процесів на закон планомірного розвитку. Насправді, державне регулювання залишається домінуючим елементом господарського механізму і повинно органічно поєднуватися з ринковими важелями;

3) у країнах, де надмірно послаблено механізм державного регулювання, порушується рівновага економічної системи, наростають кризові явища в економіці. Саме так було в Україні у 90-х роках минулого століття;

4) особливістю розширеного відтворення господарського механізму у розвинутих країнах світу є посилення ролі наднаціонального регулювання з кінця 50-х років ХХ ст. з боку наднаціональних органів, міжнародних фінансово-кредитних інститутів. Ще однією особливістю цього процесу є посилення взаємопроникнення державних і ринкових важелів, планомірності

і ринку. Розширене відтворення господарського механізму у розвинутих країнах світу також супроводжується зростанням ролі соціального партнерства (як засобу вирішення суперечностей), інших важелів досягнення компромісів у взаємодії протилежних класів, соціальних верств і груп, певним наростанням єдності й послабленням боротьби в структурі закону єдності і боротьби протилежностей.

З наведених вище положень щодо особливостей функціонування господарського механізму та його відтворення, які наведені в «Економічній енциклопедії», видно, що в цьому науковому виданні відсутня роль таких ринкових інститутів, як кластери, багато з яких уже отримали всесвітню популярність і стали у своїй сфері еталоном та важливим інструментом підвищення конкурентоспроможності економічної системи.

На основі кластеризації економічної системи відбувається удосконалення механізму дії економічних законів, що означає [8, с. 360–361]:

- розвиток економічних законів відбувається в результаті господарської діяльності людей, функціонування і зростання їх потреб та інтересів;

- оскільки закон і сутність є однопорядковими, а глибина, сутність економічних явищ і процесів розкривається передусім через категорії суперечності, єдності і боротьбу протилежних сторін, то кожен закон пронизаний суперечностями (однією або декількома залежно від його змісту), які, у свою чергу, є суттєвими відношеннями між протилежними сторонами, тобто закономірними відношеннями;

- в розвитку закону виділяють три основні фази: тотожність, відмінність, власна суперечність, конфлікт і розв'язання суперечності, що водночас супроводжується переходом причини у наслідок, взаємопереходом протилежних сторін закону та ін. У фазах тотожності та відмінності економічні закони є здебільшого законами становлення певних явищ, процесів; у фазі суперечності – законами їх розвитку та функціонування; у фазі конфлікту – законами переходу у нове, більш розвинуте явище, досконалішу форми своєї еволюції та ін.;

- ускладнення механізму дії закону адекватності виробничих відносин рівню й характеру розвитку продуктивних сил без урахування суб'єктивного фактора зумовлено передусім появою у межах продуктивних сил нових елементів (форм і методів організації виробництва, науки та ін.), кількісно-якісними змінами традиційних елементів системи, а отже, наявністю значно складнішої структури продуктивних сил, нових законів і суперечностей в межах цієї системи; значною мірою аналогічними змінами у відносинах економічної власності та ін.;

- децю іншим є механізм дії всезагального економічного закону зростання продуктивності праці. Його розвиток і функціонування, здебільшого в неантагоністичних формах, зу-

мовлені тим, що сфера дії цього закону обмежується переважно технологічним способом виробництва, суперечності якого є неантагоністичними. Водночас на його дію істотно (але опосередковано) впливають і відносини економічної власності. Так, зростання продуктивності праці в межах технологічного способу виробництва (єдності продуктивних сил і техніко-економічних відносин) відбувається під впливом понад 60-ти факторів.

Особливості для механізму дії економічних законів є те, що:

- по-перше, в дії загальних економічних законів (вартості, грошового обігу, попиту і пропозиції та ін.) поступово посилюється (порівняно із всезагальними законами) роль фази суперечності та конфлікту, яка ще більшою мірою наростає в дії специфічних і стадійних економічних законів. Ця тенденція спостерігається при переході від законів розвитку продуктивних сил до законів еволюції техніко-економічних відносин; від них – до законів організаційно-економічних відносин, а відтак – до відносин економічної власності та господарського механізму;

- по-друге, механізм дії основного економічного закону капіталізму у сфері безпосереднього виробництва означає поділ робочого часу на необхідний і додатковий, відповідний поділ створеного найманцем працівником продукту, процес інтенсивної праці, а отже, виснаження робочої сили;

- по-третє, зростає ступінь пізнання економічних законів, механізму їх дії, стихійна дія економічних законів (їх незалежність від волі та свідомості людей) все більше доповнюється елементами їх свідомого використання через механізм державного та наддержавного регулювання;

- по-четверте, загалом економічні закони діють за капіталізму здебільшого як домінуюча тенденція, що прокладає собі дорогу серед різнобічних коливань, протилежної спрямованості багатьох чинників в тривалому періоді часу, циклічних коливань та ін. Щодо внутрішньої структури закону, передусім боротьби протилежних сторін властивих йому суперечностей (однієї або декількох залежно від складності самого закону), для закону – тенденції характерного домінування поперемінно однієї сторони суперечності над іншою. За урівноваження сили протилежних сторін суперечності відбувається їх нейтралізація, і тенденція перестає діяти. Така особливість властива, зокрема, закону попиту і пропозиції;

- по-п'яте, дія законів трансформації однієї економічної системи в досконалішу в перехідному періоді гальмують консервативні класи і прошарки.

Отже, розвиток кластерів сьогодні є одним із найважливіших шляхів удосконалення механізму дії економічних законів та розвитку світової економічної системи, а найголовніші

конкурентні переваги в глобальній економіці виростають, як це не парадоксально, з географічного місця (території, регіону), де розташований кластер. Тому з метою організації більш поглиблених досліджень переваг кластерного підходу в Секретаріаті ОЕСР (National Innovation System, OECD, Paris, 1997) у 1997 р. була створена Цільова група по кластерній політиці і кластерному аналізу.

Формування і функціонування кластерів знижує і навіть нівелює дію механізму зменшення основних економічних ризиків. Такими ризиками у сфері безпосереднього виробництва та обміну є матеріально-технічні, профільно-технологічні, постачальницько-збутові, виробничі, кредитні.

Дослідники кластерів помітили, що можна простежити першопричини зародження і розвитку кластерів, що виникли в регіонах завдяки певним історичним умовам. Найчастіше визначальним тут є присутність одного чи ряду спеціалізованих факторів, наявність необхідної інфраструктури, особливих навичок у населення, значного географічного положення та ін. Наявність природних ресурсів також є одним із найістотніших факторів, завдяки якому виникла більшість таких сильних фінських кластерів, як лісовий, кольорових металів, паперу і картону, устаткування для захисту навколишнього середовища і ряд інших кластерів. Саме такий фактор у складі природних ресурсів характерний і для Закарпаття щодо створення лісового кластеру, оскільки більше 56% території області території області припадає на лісові ресурси.

Вважаємо, що при створенні кластерів у сфері природокористування, передусім лісових кластерів, є доцільним дотримання вимог *закону відповідності між рівнем розвитку продуктивних сил і природно-ресурсним потенціалом*, який відображає закономірність природокористування, суть якої полягає в тому, що на кожному конкретно-історичному рівні розвитку продуктивних сил використовуються певні природні багатства, достатні для задоволення соціально-економічних і еколого-економічних потреб суспільства [9, с. 46]. Цей закон є загальним, а дія його – універсальна для всіх способів виробництва. Однак прояви його дії завжди детерміновані конкретно-історичним рівнем соціалізації природних сил. Зростання соціально-економічних та еколого-економічних потреб суспільства на основі сучасного рівня розвитку продуктивних сил, зокрема, техніко-технологічної бази, зумовлює необхідність залучати та використовувати у суспільному виробництві дедалі більше нових сил, речовин і ресурсів природного середовища, що може спричинити зміни його екостану.

Виходячи з вище наведеного, можна констатувати, що основною метою кластерної політики є формування умов для стійкого розвитку як

країни, так і її регіонів, а також підвищення їх конкурентоздатності за рахунок організації кластерів, які є самоорганізованими системами, де створюються стратегічні конкурентні переваги від синергічного ефекту діяльності розгалуженої мережі об'єктів кластерних формувань.

Висновки. Серед різних теорій формування і розвитку конкурентоспроможності найбільш ефективною формою економічного зростання є теорія кластерного механізму, в основу якої покладено поняття «кластер» – зосередження найбільш ефективних і взаємозалежних видів економічної діяльності, тобто сукупність взаємозалежних груп успішно конкуруючих фірм.

1. Кластерна теорія формування кластерних переваг, за М. Портером, є найбільш визаною тому, що він вивчив дану проблему за допомогою дослідження конкурентних позицій більше 100 галузей різних країн, який розглядає конкурентоспроможність через призму не окремих фірм, а кластерів – об'єднань фірм різних галузей.

2. Враховуючи, що у сфері використання багатограних функцій лісових ресурсів є рослинні ресурси деревного і недеревного походження, а також тваринного світу та інші, важливими вимогами природокористування є ресурсовідтворення, ресурсовідновлення, в тому числі лісовідновлення на засадах кластеризації.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Державна регіональна політика України: особливості та стратегічні пріоритети: монографія / За ред. З.С. Варналія. – К.: НІСД, 2007. – 768 с.
2. Енциклопедія інвестицій / Відповід. ред. Р. Дяків та ін. – К.: ТзОВ «КНИГОДРУК» 2008. – 512 с.
3. Ларіна Я. Транскордонне співробітництво. Економічна енциклопедія: у 3-х т. Т. 3 / Я. Ларіна; відповід. ред. С.В. Мочерний. – К.: Видавничий центр «Академія», 2002. – 952 с.
4. Соколенко С.І. Кластери в глобальній економіці / С.І. Соколенко. – К.: Логос, 2004. – 848 с.
5. Мочерний С.В. Продуктивні сили. Економічна енциклопедія: у 3-х т. Т. 3 / С.В. Мочерний; відповід. ред. С.В. Мочерний. – К.: Видавничий центр «Академія», 2002. – 952 с.
6. Мочерний С.В. Господарський механізм. Економічна енциклопедія: у 3-х т. Т.1 / С.В. Мочерний; відповід. ред. С.В. Мочерний. – К.: Видавничий центр «Академія», 2000. – 864 с.
7. Мочерний С.В. Механізм дії економічних законів. Економічна енциклопедія: у 3-х т. Т. 2 / С.В. Мочерний; відповід. ред. С.В. Мочерний. – К.: Видавничий центр «Академія», 2002. – 848 с.
8. Мочерний С.В. Зменшення основних економічних ризиків. Економічна енциклопедія: у 3-х т. Т. 2 / С.В. Мочерний; відповід. ред. С.В. Мочерний. – К.: Видавничий центр «Академія», 2002. – 848 с.
9. Шапочка М.К., Карінцева О.І. Ресурсовідтворення. Екологічна енциклопедія: у 3-х т. Т. 3 / М.К. Шапочка, О.І. Карінцева; гол. ред. А.В. Тостоухов. – К.: ТОВ «Центр екологічної освіти та інформації», 2008. – 472 с.